

Осьодло // Проблеми сучасної психології: [зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. – Вип. 8. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 3–19.

12. Моросанова В. И., Коноз Е. М. Стилевая саморегуляция поведения человека / В. И. Моросанова, Е. М. Коноз // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 118–124.

13. Осьодло В. І. Критерії суб'єкта військово-професійної діяльності / В. І. Осьодло // Право і безпека: Науковий журнал. – 2009. – № 2. – С. 228–233.

14. Панок В. Г., Рудь Г. В. Психологія життєвого шляху особистості: [монографія] / В. Г. Панок, Г. В. Рудь. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 280 с.

15. Buhler C. Basic theoretical concepts of humanistic psychology. American Psychologist, 1971.

УДК 159.9.343.95

Малєєв Д. В., старший викладач КЕГІ, м. Краматорськ

СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ НАДІЙНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ОВС

У статті дається обґрунтування поняття, суті і вмісту професійної надійності правоохоронної діяльності співробітників органів внутрішніх справ. Вказуються основні умови і дороги оптимізації формування професійної надійності правоохоронної діяльності особистості співробітника ОВС.

Ключові слова: професійна надійність, професійна діяльність, надійності правоохоронної діяльності, особистість співробітника органів внутрішніх справ.

В статье дается обоснование понятия, сущности и содержания профессиональной надежности правоохранительной деятельности сотрудников органов внутренних дел. Указываются основные условия и пути оптимизации формирования профессиональной надежности правоохранительной деятельности личности сотрудника ОВД

Ключевые слова: профессиональная надежность, профессиональная деятельность, надежности правоохранительной деятельности, личность сотрудника органов внутренних дел.

Постановка проблеми. Тенденція зростання рівня криміногенності в суспільстві, зміни в структурі і характері злочинності останнім часом зі всією гостротою поставили питання про підвищення ефективності і надійності правоохоронної діяльності. Багаточисленні факти свідчать про відставання в розвитку деяких функцій органів правопорядку, зв'язаних, зокрема, з недостатньою мірою підготовленості кадрового складу, матеріальними і фінансовими труднощами, організацією взаємодії і управління.

Основним джерелом недоліків і провалів у діяльності органів внутрішніх справ є неадекватний сучасним вимогам рівень професійної надійності особистості працівника ОВС. Проблема полягає в тому, що процес вклю-

чення професіонала в діяльність відбувається в нових умовах, а його підготовка, за винятком вузької професійної сфери, здійснюється за старими принципами. Тим часом галузь професійного самовизначення особистості набагато ширше і багатогранніше включає значну частину духовних і етичних цінностей, які не несуть утилітарної спрямованості, але без яких професійна діяльність не може бути надійною. Виникає необхідність наукового осмислення і обґрунтування нової парадигми формування професійної надійності правоохоронної діяльності працівників органів внутрішніх справ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розглядаючи правоохоронну діяльність як особливу категорію наукового дослідження, необхідно відзначити, що вона знаходиться в нерозривному зв'язку з категорією особистості. Існування різного роду стосунків, як поза системою, так і усередині системи правоохоронної діяльності, необхідність постійної взаємодії з іншими системами зумовлює те, що правоохоронна діяльність є динамічною системою. Проте при сильному впливі той або інший параметр діяльності виходить за межі нормального функціонування, з чим пов'язана можливість руйнування самої системи. Саме тому істотною визнається постановка питання про її надійність. Надійність системи характеризує така її інтегральна якість, яка виражає її здатність виконувати свої функції відповідно до пред'явлених вимог протягом заданого інтервалу часу [5, С. 78]. Звідси, якщо недостатньо високий рівень здатності суб'єкта виконувати свої функції, а заданий інтервал часу перекривається службовою необхідністю, то така діяльність здійснюється в умовах екстремальності.

Різним аспектам проблеми професійної надійності фахівців екстремального профілю присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема В. Г. Андросюка, Л. М. Балабанової, О. М. Бандурки, С. П. Бочарової, В. О. Лефтерова, В. С. Медведєва, В. В. Рибалки, В. М. Синьова, В. О. Татенка, О. В. Тімченка, Г. О. Юхновця, С.І. Яковенка та інших. Аналіз цих та інших наукових праць в галузі екстремальної юридичної психології та психології діяльності в особливих умовах показує, що до цього часу окремо, самостійно, комплексно важливі проблеми психологічного забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців екстремального профілю не були предметом спеціального теоретичного вивчення та узагальнення; у наукових дослідженнях висвітлювались лише окремі її елементи (М. Г. Логачов, 2001; О. В. Тімченко, 2003) [3; 6].

Теоретичний аналіз психологічної літератури виявив два основні напрями в дослідженні даної проблеми. Представники першого напряму (Г. М. Зараківський, В. П. Зінченко, Б. Ф. Ломов та інші) розглядають надійність професіонала в системі "людина — машина" або "людина — машина — виробниче середовище". Людина в даній системі розглядається переважно з точки зору його психофізіологічної і функціональної надійності. Це неприйнятно для правоохоронної діяльності, де працівник є суб'єктом,

особистістю, що діє в системі "людина — людина". Тим самим виключається певна "механізація" професійної діяльності. Враховуючи соціальне призначення органів внутрішніх справ і специфіку вирішуваних ними завдань, слід визнати необхідність виділення і аналізу чинників, які спонукають, направляють і регулюють активність саме працівників органів внутрішніх справ, особливо в екстремальних умовах діяльності, складаючи власне сутність професійної надійності правоохоронної діяльності. Остання розуміється як складне інтегральне якісне утворення особистості, що об'єктивно визначає її здібність до здійснення професійної діяльності [8].

Другий напрям пов'язаний з дослідженням власне правоохоронної діяльності. Проте він розробляється досі фрагментарно (слідчі працівники — В. Л. Васильєв, офіцери внутрішніх військ МВС — В. І. Хальзов, працівники ОВС — С. П. Безносів, О. Т. Іваніцький, В. С. Олейников, О. О. Сапарін та інші), що не дозволяє цілісно представити сутність і зміст професійної надійності працівників правоохоронної діяльності. Виникає практична і теоретична потреба в розробці даної проблеми [9].

Мета. Охарактеризувати стан наукової розробки проблеми професійної надійності правоохоронної діяльності працівників ОВС. Виявити основні чинники, що визначають процес формування професійної надійності правоохоронної діяльності працівників ОВС і визначити шляхи її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність — складне багатозначне утворення. Інтегруючим компонентом, що забезпечує її активність, є суб'єкт праці, що здійснює взаємодію всіх інших компонентів, з врахуванням різноманіття ознак тих, що відображають її специфіку [4]. Одночасно з поняттям надійності не можна проводити аналогію стійкості діяльності, бо за своїм змістом це два різні поняття. Так, В. О. Денисов із цього приводу відзначає, що співвідношення між параметрами надійності і стійкості операторської діяльності залежить від індивідуальних особливостей і функціонального стану операторів, тобто не є константою. При цьому підсистема професійно важливих якостей надійності діяльності і підсистема професійно важливих якостей її стійкості не ідентичні. На наш погляд, проблема стійкості є лише елементом більш крупнішого утворення — надійності діяльності, тобто одна з форм її прояву. Основним постулатом в забезпеченні надійності діяльності виступає вимога збереження стану "норми" діяльності. При цьому під психологічною "нормою" розуміється зона психологічних змін, у межах якої зберігається в даних конкретних умовах працездатність людини [9, с.114].

Поняття "система", "системне дослідження", "системний підхід", "системний аналіз" та інші широко використовуються в даний час, у тому числі і в аналізі феномену надійності діяльності. Принцип системності означає, що явище об'єктивної дійсності, розглянуте з позицій закономірностей системного цілого і взаємодії складових її частин, утворює гносеологічну призму, або особливий вимір реальності. Розвиток ідей системного підходу у вітчиз-

няній науці пов'язаний з іменами І. В. Блауберга, Д. М. Гвішіані, В. М. Садовського, О. І. Уємова, І. Т. Фролова, Е. Г. Юдіна і інших, що заклали загальнофілософські основи даного підходу, стосовно ж до психології – з іменами В. О. Ганзена, Б. Ф. Ломова, Ф. Ф. Корольова, Н. В. Кузьміної, В. Д. Шадрикова і інших [5; 11].

Психологічні дослідження в галузі професійної підготовки і професійної діяльності відбуваються в рамках предметної сфери навчання. При цьому розвиток особистості професіонала як результат професійної підготовки ізолюється від існуючих відношень та якостей спеціаліста (вміння та навички у вирішенні типових професійних завдань). Разом з тим включеність професіонала в систему суспільних стосунків вимагає переглянути існуючі погляди на професійну підготовку працівників ОВС, спираючись на принципи системного підходу при розгляді проблеми професійної надійності працівників правоохоронної діяльності.

Проведений аналіз літератури за визначенням поняття "надійності" виявив три підходи до даної проблеми. Це: психофізіологічний підхід (В. Д. Небиліцин, А. А. Маркосян); генетичний підхід (О. К. Астаф'єв); особистісний підхід (В. Л. Марищук, В. С. Мерлін, К. К. Платонов).

В. Д. Небиліцин вводить поняття оперативної надійності людини, що базується на основних властивостях нервової системи і що виражається в здібності індивіда до стійкого збереження робочих параметрів. А. А. Маркосян під надійністю фізіологічної системи розуміє такий рівень регулювання і таке співвідношення елементів самого процесу, коли забезпечуються його оптимальний хід з резервними можливостями, зі взаємозамінюваністю ланок, зі швидким поверненням до вихідного стану [9].

На думку А. К. Астаф'єва, в основі генетичних систем лежить їх структурна і інформаційна надмірність, яка взагалі виступає в ролі найбільш універсальних механізмів надійності біологічних систем на різних рівнях їх функціонування. К. К. Платонов відзначає, що надійність особистості виявляється в її здібностях у вигляді різних механізмів компенсації. В. С. Мерлін відзначає, що лише завдяки стійкості і постійності своїх активних стосунків особистість протистоїть дії середовища, долає опір зовнішніх умов, бореться з перешкодами і, зрештою, здійснює свої цілі і наміри [1].

Так само надійність розуміється як вірогідність виконання поставленого завдання в певні терміни і з допустимою точністю при збереженні в заданих межах параметрів функціонування працюючої системи. На думку А. І. Губінського, надійність функціонування системи обумовлюється двома чинниками: якістю функціонування, величиною розкиду характеристик, що описують якість функціонування і зовнішніми вимогами до якості функціонування, величиною обмежень на гранично допустимі відхилення характеристик якості функціонування. При цьому можна погодитися, що значущість мотиваційної установки не повинна перевищувати деякого порога, а

діяльність розгортатися в межах пограничної зони. Інакше формується стан невизначеності, під впливом якої активізуються механізми регуляції нижчого рівня [9].

Л. Г. Дікая визначає, що система психічної саморегуляції стану ніби вплетена в професійну діяльність людини, включена в неї як підсистема через її активаційні компоненти. Було показано, що падіння рівня активації нижче певних значень призводить до погіршення якості і тимчасових характеристик діяльності, а деструкція її динамічних патернів викликає помилки і збої при виконанні окремих дій. На цьому етапі на активаційний компонент діяльності можна впливати, змінюючи енергетичний рівень стану, мотивацію, інформаційне забезпечення, а так само структуру і міру освоєння діяльності в процесі її планування і навчання [2]. У свою чергу, Г. С. Никіфоров розглядає самоконтроль, як один з функціональних механізмів надійності, який за своєю суттю прямо націлений на своєчасне запобігання або виявлення вже здійснених помилок в процесі виконання людиною будь-якого виду діяльності [8].

Н.І. Наєнко, В. Л. Марищук. К. К, Платонов та інші відзначають, що при виконанні людиною продуктивної діяльності в трудних умовах і здійснюючих значний вплив на неї виникають стани психічної напруженості, які в рамках професійної діяльності в екстремальних умовах представляють самостійний об'єкт дослідження [7]. І. І. Немчин розглядав стан психічної напруженості як активний стан системи адаптації в умовах екстремальної ситуації. В. К. Вілюнас пов'язував рівень психічної напруженості з домінуючим мотивом діяльності особистості: "Певна структура діяльності... здатна породжувати принаймні два види станів; у одному випадку — операціональну напруженість, в іншому — емоційну напруженість; визначальним чинником при цьому є характер домінуючого мотиву діяльності [10]. У свою чергу, аналіз робіт свідчить, що мотивація професійної діяльності має свою специфіку по відношенню до інших мотиваційних утворень особистості. Ця особливість полягає як в специфіці структурно — ієрархічних утворень мотиваційної системи особистості, так і в специфіці мотивів, які входять до неї. При цьому треба відзначити, що стійка, високоефективна професійна діяльність людини забезпечується множинністю мотивів, достатньою їх силою і стійкістю, певною структурою системи мотивацій.

Особливістю професійної діяльності є і те, що величезну роль в процесі її реалізації грає особистісний компонент, складовою частиною якого є смислові утворення особистості. Сам по собі смисл може бути представлений як структурний елемент діяльності особистості, що виконує функції її регуляції як неповторної, індивідуально — особистісної діяльності в контексті актуального соціального оточення і актуального мотиву. К. Г. Сурковим були отримані результати які показують, що смислові утворення опосередковують процес опредмечування потреб і задають певний спосіб і стиль мотивації, по

відношенню до яких інші способи і стилі стають для даної особистості неприйнятними. У основі смислових утворень лежить значення, яке, на наш погляд, є об'єктивною формою віддзеркалення соціального досвіду, придбаного особистістю в процесі життєдіяльності. Згідно з диспозиційною концепцією Н. В. Ядова необхідно відзначити відповідність потребам особистості певних умов середовища. Зв'язок диспозиційної структури із суб'єктивним досвідом обумовлений задоволенням потреб за рахунок діставання з пам'яті того або іншого набору знань, реалізація яких забезпечує досягнення мети поведінки, направленої на задоволення даної потреби в конкретних умовах [12]. Якщо розглядати образ середовища, то він є сукупним віддзеркаленням як існуючої обстановки, так і її порівняння з суб'єктивним досвідом.

Теоретичний аналіз принципів і методів психологічного вивчення професійної діяльності і вживання їх при вирішенні завдань, що стоять, дозволяє побудувати систему вивчення професійної діяльності з використанням сучасних принципів і методів аналізу діяльності. Спираючись на концепцію системогенеза професійної діяльності В. Д. Шадрикова, сутність професійної надійності правоохоронної діяльності полягає, на наш погляд, в наступному: у організації елементів правоохоронної діяльності як особливого виду професійної діяльності; у адаптації правоохоронної діяльності особистості до умов соціального середовища; у здійсненні регуляторної функції в даних умовах; у досягненні заданого результату правоохоронної діяльності [11].

Початковим у понятті системи, згідно з П. К. Анохіним, є результат як системоутворюючий чинник, де наочна сторона професійної надійності правоохоронної діяльності сприяє розумінню інформаційної основи діяльності, її чуттєвій основі, закономірності побудови (Б, Д. Шадріков). Аналізуючи професійну надійність правоохоронної діяльності відповідно до її архітекtonіки, необхідно виходити з компонентного складу. Спираючись на системні підстави професійної діяльності і на наше розуміння професійної надійності правоохоронної діяльності були виділені наступні компоненти даної системи:

- суб'єктивний досвід, як сукупність пізнавально — емоційно — діяльнісних тимчасових елементів, адекватних діяльності особистості;
- професійна мотивація як сукупність спонукань, адекватних системі професійної діяльності;
- система професійно важливих якостей як динамічні риси особистості, відповідні вимогам певної професії.

Поєднання перерахованих компонентів достатньо повно розкриває будову професійної надійності правоохоронної діяльності і дає про неї системне уявлення, виступаючи як багаторівневе, поліструктурне утворення.

Стосовно питання управління оптимізацією системи професійної надійності правоохоронної діяльності необхідно говорити про комплексну, цілісну природу управління, яке є певним якісним рівнем системи управління професійною діяльністю. Її характерними рисами є: цілеспрямованість, опе-

ративність, мобільність, гнучкість. Воно включає наступні етапи: цілепокладання, інформація, прогнозування, ухвалення рішень, організація виконання, комунікація, контроль і корекція. В основі цілісного управління оптимізацією системи професійної надійності правоохоронної діяльності лежить взаємна узгодженість всіх елементів системи, бо системоутворюючим принципом виступає власне системний підхід. Умовами реалізації системного підходу в процесі оптимізації професійної надійності правоохоронної діяльності є:

- визначення цілей формування і розвитку професійної надійності правоохоронної діяльності;

- виділення взаємозв'язаних психологічних завдань по досягненню цілей;

- розробка змісту, форм і методів роботи з суб'єктами оптимізації професійної надійності правоохоронної діяльності;

- вироблення критеріїв вирішення психологічних завдань і досягнення намічених цілей;

- вдосконалення професійної підготовки керівників;

- розробка психодіагностичних методик і посібників з формування професійної надійності правоохоронної діяльності;

- вирішення організаційних питань щодо всестороннього забезпечення навчального процесу. При цьому цілісність системи управління зумовлює такі властивості: функціональні, характеризуючи динамічні показники системи управління, і структурні, характеризуючи кількісний і якісний склад системи управління, який в даному випадку є результатом організаційно-штатної структури ОВС.

Висновки і перспективи дослідження.

1. На основі аналізу науково-психологічної літератури виявлено, що в загальному розумінні поняття «професійна надійність» відображає безпомилковість виконання особистістю професійних обов'язків (функцій) протягом необхідного часу та при заданих умовах діяльності. Досягнення безпомилкового і своєчасного виконання дій та діяльності в цілому є результатом нормального, здорового функціонування різних підсистем організму і психіки людини. Джерела психічної ненадійності можуть бути пов'язані з помилками у протіканні окремих психічних процесів, порушеннями в саморегуляції психічних станів, недостатнім вираженням певних рис особистості.

2. Професійна надійність правоохоронної діяльності є інтегральною якісною характеристикою властивостей особистості, що відображає її здібність до здійснення професійної діяльності.

3. Як детермінанти, що обумовлюють професійну надійність фахівця, можна виділити дві категорії факторів: об'єктивні – умови та засоби праці, особливості організації трудового процесу; суб'єктивні – прояви індивідуально-психологічних особливостей людини та її професійно-важливих якостей.

4. Сутність професійної надійності правоохоронної діяльності полягає, на наш погляд, у наступному: в організації елементів правоохоронної діяльності як особливого виду професійної діяльності; в адаптації правоохоронної діяльності особистості до умов соціального середовища; у здійсненні регуляторної функції в даних умовах; у досягненні заданого результату правоохоронної діяльності.

5. Аналіз стану досліджуваної проблеми свідчить про недостатність розробки проблеми професійної надійності діяльності особистості в системі «людина – людина», яка відображає систему правоохоронної діяльності, що має особливе нормативне закріплення, і існує потреба розробки спеціальної системи формування та прогнозування професійної надійності правоохоронної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вавилов М. В. Оперативный психологический контроль и прогнозирование надежности деятельности специалистов экстремального профиля: Автореф. дисс.... канд. психол. наук / М. В. Вавилов. – Всерос. центр экстрен. и радиац. медицины МЧС России. – СПб., 2003. – 17 с.

2. Дикая Л. Г. Психология саморегуляции функционального состояния субъекта в экстремальных условиях деятельности: автореф. дисс.... докт. психол. наук / Л. Г. Дикая – М.: Издательство «Институт психологии РАН», 2002. – 22 с.

3. Євсюков О. П. Психологічне прогнозування надійності діяльності працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України: [монографія] / О. П.Євсюков, О. В. Тімченко. – Харків: УЦЗУ, 2007. – 288 с.

4. Иванова Е. М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности / Е. М. Иванова. – М.: МГУ, 1987. – 342 с.

5. Крылов А. А. Системный подход как основа исследований по инженерной психологии и психологии труда / А. А. Крылов. – В кн.: Методология исследований по инженерной психологии и психологии труда. – М., 1974. – 256 с.

6. Лебедева С. Ю. Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України: [монографія] / С. Ю. Лебедева, О. В. Тімченко – Харків: ХНАДУ, 2005. – 326 с.

7. Марищук В. Л. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса / В. Л. Марищук, В. И. Евдокимов. – СПб.: Питер, 2001. – 260 с.

8. Никифоров Г. С. Надежность профессиональной деятельности / Г. С. Никифоров – СПб.: СПбУ, 1996. – 254 с.

9. Поярков С. Ю. Педагогические условия формирования профессиональной надежности правоохранительной деятельности сотрудников ОВД / С. Ю. Поярков // Социально-правовые и психологические основы деятель-

ности органов внутренних дел и внутренних войск МВД России: проблемы теории и практики. Материалы международной научно-практической конференции. Санкт-Петербург, 20-21 марта 1997 г. Ч. 6 / общ. ред. О. М. Латышева, В. П. Сальникова. – СПб.: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1997. – С. 109-116.

10. Рыбников В. Ю. Психологическая совместимость специалистов экстремального профиля / В. Ю. Рыбников, А. М. Никифоров, В. М. Вавилов – СПб.: Спб УниВД, 2001. – с. 67.

11. Шадриков В. Д. Приемы системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков – М.: Наука, 1982. – 184 с.

12. Ядов Н. В. Динамика диспозиций личности в процессе производственной адаптации / Н. В. Ядов – Л.: Изд-во ЛГУ, 1990. – 206 с.

УДК 159.938.3

Малхазов О. Р., д. психол. н., головний науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології, Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ

ЧАСОВІ ПОКАЗНИКИ ЗОРОВО-МОТОРНИХ РЕАКЦІЙ ЯК ІНДИКАТОРИ НАДІЙНОСТІ ЛЮДСЬКОГО ЧИННИКА

У статті розглянуті нові підходи до використання методу хронорефлексометрії як показника надійності «людського чинника» при проведенні профотбора в системах «чоловік – машина – середовище».

Ключові слова: хронорефлексометрія, надійність, переробка інформації, латентний час, психічний образ.

В статье рассмотрены новые подходы к использованию метода хронорефлексометрии как показателя надежности «человеческого фактора» при проведении профотбора в системах «человек – машина – среда».

Ключевые слова: хронорефлексометрия, надежность, переработка информации, латентное время, психический образ.

Постановка проблеми. Часові показники як форма, в якій відбуваються мисленнєві та поведінкові акти, зазвичай віддзеркалюють складні психічні та психофізіологічні процеси, готовність індивіда до виконання певної діяльності тощо. Досліджуючи швидкість прийняття рішення, реагування (внутрішні психічні та психофізіологічні процеси), ми, фактично, вимірюємо сенсорне подразнення як початок процесу, а м'язове реагування – як кінець цього ж самого процесу.

Поза увагою залишаються процеси формування нервового імпульсу, швидкість проходження нервового імпульсу через нервові мережі, просторово-часові та координаційні характеристики образів виконання рухів, дій, рухової діяльності тощо.